

A Comparative Analysis of the Content Characteristics of the Manuscript *Khaza'in al-Malakut* by Abdi Beig Shirazi and the Illustrated *Qisas al-Anbiya* of the Safavid Period

Parvin Dokht Rezaei Majdabadi ¹, Hossein Parsaei *², Reza Forsati Juybari ³

¹ PhD Student, Department of Persian Language and Literature, Ghaemshahr Branch, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran, parvin.rezaeimajd1400@yahoo.com

*² (Corresponding author) Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ghaemshahr Branch, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran, hosseinparsaei1400@yahoo.com

³ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ghaemshahr Branch, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran, r.forsati@qaemiau.ac.ir

Article Info

Research Article

Issue 56

Volume 21

Page 367 to 389

Submission Date: 2023/05/15

Review Date: 2023/06/27

Acceptance Date: 2023/09/03

Publication Date: 2024/12/21

Keywords

Manuscript,
Khaza'in al-Malakut,
Abdi, Navidi,
content characteristics

Cite this article

Abedi, L., Jafari, M. and Niazkar, F. (2024). A Comparative Analysis of the Content Characteristics of the Manuscript *Khaza'in al-Malakut* by Abdi Beig Shirazi and the Illustrated *Qisas al-Anbiya* of the Safavid Period. *Islamic Art Studies*, 21(56), 367-389.

[doi.net/dor/20.1001.1.***** **** ** ** */](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.411946.2270)

dx.doi.org/10.22034/IAS.2023.411946.2270

ABSTRACT

The extant cultural and literary heritage of any land reflects the breadth of information and culture of its predecessors, regarding their thought structures, philosophical frameworks, and the fundamental perspectives of their creators, which it transmits to the new generation. Among the legacies of the Safavid era is *Khaza'in al-Malakut*, a work by Zayn al-Abidin Ali, known by the pen names "Navidi" and "Abdi," which is a manuscript that has not yet been edited and published. This article aims to conduct a structural analysis of the *Khaza'in al-Malakut* manuscript, emphasizing the analysis of its content characteristics and comparing them with the illustrated *Qisas al-Anbiya* of the Safavid period. The present research is based on library studies and employs a descriptive-analytical method. In the *mathnavi Khaza'in al-Malakut*, the poet has named each of the seven sections a *Khazaneh* (treasure); the content of the *Khazaneh* lies in the recognition of God and praise of the Prophet Muhammad (PBUH), eulogies of the Shi'a Imams and their virtues, the imperatives and prohibitions of governance, benevolence towards the public and elite, the essence of love and affection, and accounts of the author's own circumstances and the setbacks of himself and his companions, which the poet has created a remarkable work in over 7,580 couplets by using innovative expressions and alluding to verses from the Qur'an, hadith, and narratives. The *mathnavi Khaza'in al-Malakut* is important for several reasons: the importance of Abdi's theological dimensions and religious beliefs, as he considers divine proximity to be contingent upon the recognition of God, acknowledgement of the prophethood of Muhammad (PBUH), and devotion to his family. In social dimensions, the poet considers moral virtues and proper conduct to be conducive to human development and emphasizes the importance of women. In the political dimensions, he considers governance and piety to be intertwined. He mentions historical events of that period within the narratives. Furthermore, the poet's mastery of Persian and Arabic literature, his familiarity with the Qur'an and hadith, and his articulation of numerous virtues and narratives indicate his extensive knowledge in various fields. In the illustrated *Qisas al-Anbiya*, illustration has also been addressed in parallel with Qur'anic themes.

Research Objectives

1. To understand *Khaza'in al-Malakut* and examine and analyze its intellectual, linguistic, and literary dimensions.
2. To edit and analyze the manuscript, transform it into a printed edition, and compare it with the illustrated *Qisas al-Anbiya*.

Research Questions

1. What are the structures and characteristics of the *Khaza'in al-Malakut* manuscript?
2. What are the content characteristics of the *Khaza'in al-Malakut* manuscript?

** This article is taken from the doctoral dissertation/thesis of "Leila Abedi" entitled "Structure of the manuscript of *Khazain Malakout* of Abdi Beg Navidi Shirazi with emphasis on the analysis of content characteristics of "Bast", which was presented under the guidance of Dr. Morteza Jafari and the consultation of Dr. Farah Niazkar in 1402 at the "Azad University", Shiraz Branch.

Introduction

In the literature of any nation, the preservation, editing, and examination of manuscripts hold a special place; despite the attention of enthusiasts and the extensive efforts of researchers to edit and publish manuscripts, there are still writers who have remained obscure; Among these writers, we can name "Khwaja Zayn al-Abidin Ali" known as "Navidi" and "Abdi". Considering the general public's interest in common and universally relevant topics, some manuscripts have undergone multiple editions, and some, despite their significant literary and artistic values, have not been edited and published. Abdi's *mathnavi Khaza'in al-Malakut*, also known as *Sab'a-yi Abdi*, is one of these works that exists as a manuscript and has not been edited and printed. In addition to the structural analysis of the manuscript, which includes: introducing the poet and the manuscripts of *Khaza'in al-Malakut*, comparing the manuscripts and their physical characteristics, orthography, and the date of composition of the *khazaneh*; this work will be analyzed and examined in terms of its intellectual and content characteristics.

A large number of Abdi Beig's works have been edited and published in Moscow by Abolfazl Hashem Oghli, a professor at the Academy of Sciences of Azerbaijan, including: *Takmilat al-Akhbar*, *Duhat al-Azhar*, *Mazhar al-Asrar*, *Jowhar Fard*, *A'in-i Iskandari*, *Layli and Majnun*, *Haft Akhtar*, *Jannat al-Athmar*, *Zinat al-Awraq*, *Sahifat al-Ikhlās*, *Rawdat al-Sefat*, *Jannat Adn*. In our country, the book *Takmilat al-Akhbar*, whose subject is history and is in Persian prose, has been edited by Abdolhossein Nava'i. Abdi Beig's poem "Salaman and Absal" has also been edited by Fatemeh Modarresi and Vahid Rezaei Hamzeh Kandi. Also, his second *khamse* or *mathnavi* "Jannat Adn" has been edited and published by Ehsan Eshraqi and Mehrzad Parhizgari. The book *Sarih al-Mulk* is also a description of the properties and buildings of the shrine of Sheikh Safi al-Din Ardabili, which Mahmoud Mohammad Hedayati has edited. It should be noted that Ali Shahsavari has researched the introduction of four poems from the *mathnavi Khaza'in al-Malakut*; of course, he has only given a brief and general overview of the four poems; Therefore, it was necessary to conduct an independent and complete research on the structure and content of all seven poems, or rather, the entire valuable work, in which *Khaza'in al-Malakut* is given detailed attention; Apart from the characteristics of words and expressions, which cannot be fully addressed in a short article. By comparing the manuscripts, this *mathnavi* has been completely analyzed and the structure of each manuscript has been examined and the physical appearance, orthography, differences and similarities between the manuscripts, the content of the *khazaneh*, and the poet's intellectual characteristics have been considered so that the opportunity for further analysis and examination to address the importance of this

mathnavi in terms of structure and content is obtained; and the audience who does not have access to the original manuscripts can visualize all the structural and content features of the work in one place and understand the thought governing the poem and the importance of its various dimensions in terms of the poet's intellectual characteristics. *Qisas al-Anbiya* is also an illustrated manuscript from the Safavid period that refers to Qur'anic themes and stories of the prophets; therefore, this research also compares these two works.

In terms of purpose, this research is a fundamental study, and it uses a documentary or library method for data collection and analysis, using note-taking from the text of the manuscript. The method of this research is descriptive-analytical, which is conducted through content and intellectual analysis of the work.

Conclusion

There are two manuscripts of Navidi's collected works, of which manuscript number 2425, which is kept in the Central Library of the University of Tehran, is the more complete version. The *mathnavi Khaza'in al-Malakut* starts on page 315 and ends on page 498. The text of the manuscript is written in black ink, and the titles and some of the verses and hadith are written in *shangarf* (red) ink.

Khaza'in al-Malakut is a religious *mathnavi* consisting of seven sections, each of which the poet has named a *khazaneh*; the content of the *khazaneh* lies in the recognition of God and praise of the Prophet Muhammad (PBUH), eulogies of the Shi'a Imams and their virtues, the imperatives and prohibitions of governance, benevolence towards the public and elite, the essence of love and affection, and accounts of the author's own circumstances and the setbacks of himself and his companions, which the poet has created a remarkable work in over 7,580 couplets by using innovative expressions and alluding to verses from the Qur'an, hadith, and narratives. In the intellectual and content characteristics, the importance of Abdi's theological dimensions is that he explains the acquisition of divine knowledge and the existence of God, which is not visible to the eye, by citing divine verses, and considers it important. He divides the divine attributes into two categories, negative and positive, and considers divine proximity to be contingent upon the recognition of the origin of creation and acknowledgement of the prophethood of the Prophet Muhammad (PBUH). He considers it necessary to continuously engage in *dhikr*, *tahlil*, *tasbih*, *takbir* and *tahmid*, and acknowledges that one must give thanks to God; because God says: "Whenever you know that everything you have is from Me; you have thanked Me." Abdi speaks of the physical attributes of the Prophet (PBUH) and mentions the prophecies that foretold his blessed existence

before and after his advent, that a prophet would be chosen from among themselves to guide them on the right path. Abdi also alludes to the verse "And indeed, you are of a great moral character" regarding the Prophet's moral attributes and manners. He begins each of the *khazaneh* of *Khaza'in al-Malakut* with praise and glorification of God and praise of the Messenger of God (PBUH) and expresses a special devotion to Hazrat Ali (AS). In his poetry, Abdi places special value on the status and position of Imam Ali (AS) and expresses the Imam's lofty position through various allusions. He considers the essence of love and affection to be in love for God and considers the strengthening of the sacred Sharia to be among the theological dimensions that must permeate all aspects of society. The promotion and strengthening of the principles of the Shi'a faith is another characteristic of Abdi's work. Furthermore, the poet's mastery of Persian and Arabic literature, his familiarity with the Qur'an and Hadith, and his expression of numerous virtues and narratives indicate the poet's extensive knowledge in various fields. In Abdi's view, true love is love for the Divine Essence, which cannot be expressed in words, and the true lover does not fear the distance of the destination or the dangers of the path. In the importance of social dimensions, Abdi enumerates moral virtues and considers adherence to proper conduct to be conducive to enhancing lineage and honor. He encapsulates the essence of earthly love in worldly love. In Abdi's view of women, he divides them into two categories, chaste and treacherous, and states in the form of narratives that a woman's status can rise to such an extent that her prayers are answered and she receives special divine favor and has a good end, or she can be treacherous, in which case her abode is hell. In the importance of political and governmental dimensions, Abdi considers the king to be the shadow of God on earth, for which it is necessary to have the enforcement of command, which leads to the organization of the kingdom. According to Abdi, governance and piety are intertwined. He considers jurists and *mujtahids* to be important pillars of governance and politics, which lead to the stability of the kingdom and the avoidance of innovation and wrongdoing. He considers the words of sages and their admonitions to kings to be necessary for governance and calls on the people and rulers to observe justice and equity, because he believes that the stability of the world depends on the observance of divine justice and equity. From Abdi's point of view, compassion for the weak on the part of the king entails the fulfillment of desires and abundance of blessings. He believes that the king should strive to educate scholars and entrust the affairs of the kingdom to them. Abdi considers physicians and doctors to be an important stratum of society and considers their work, which is the science of bodies, to be more important than the science of religions, because one cannot practice religion unless the body is healthy. During his thirty years of serving as a scribe in the Safavid court, Abdi composed ten thousand verses in praise of the government of Shah Tahmasp Safavi, and while being

aware of politics and governance, as well as addressing the conditions and issues related to the characteristics of the king and ministers, he recorded historical events within the context of events, which is worthy of reflection and research in its own right. Based on the conducted research, serious attention has also been paid to Qur'anic themes and stories related to the lives of the prophets in the illustrated *Qisas al-Anbiya*.

References

- Abdi Beig Shirazi, Divan-e Abdi Big (Emam Jomeh Manuscript) No. 362. Tehran: Central Library of Tehran University, (Manuscript). [In Persian]
- Abdi Beig Shirazi, Kulliyat-i Navidi (Navidi's Collected Works) No. 2425. Tehran: Central Library of Tehran University, (Manuscript). [In Persian]
- Abdi Beig Shirazi, Mazhar al-Asrar (1986). (The Manifestation of Secrets). Edited by Rahimov, Abolfazl Hashem Oghli, Moscow: (Administration of Knowledge Publications). [In Persian]
- Abdi Beig Shirazi, (2012). Salaman va Absal. Edited and Annotated by Modarresi, Fatemeh, and Rezaei Hamzeh Kandi, Vahid, Urumia: Uta Publisher. [In Persian]
- Abdi Beig Shirazi, (1990). Takmelat al-Akhbar (Supplement to History). Edited and Annotated by Nava'i, Abolhasan, Tehran: Nashr-e Ney (Ney Publishing). [In Persian]
- Asghari Hashemi, Mohammad Javad. (2016). Sheiva-nameh-ye Tashih-e Motun (Style Guide for Text Correction). Rahnamaye Tahqiq va Ehyaye Motun-e Khatti (Research Guide and Revival of Manuscripts), Qom: Dalile Ma. [In Persian]
- Brown, Edward. (1990). A Literary History of Persia from the Safavids to the Present Day. Translated by Moghaddami, Bahram, Tehran: Morvarid Publications. [In Persian]
- Kashani, Mohtasham. (2010). Kolliyat (Complete Works). Edited by Feizi Kashani, Mostafa. Tehran: Sureh Mehr Publications. [In Persian]
- Kashi, Taghi al-Din. (2005). Tazkereh-ye Khulasat al-Ash'ar (Summary of Poems). Edited by Adib Boroumand, Abdolali, Tehran: Miras-e Maktub. [In Persian]
- Karimzadeh Tabrizi, Mohammad Ali. (1997). Ahval va Asar-e Naghashan-e Qadim-e Iran (The Lives and Works of Old Painters of Iran). Tehran: Mustofi Publications. [In Persian]
- Mael Heravi, Najib. (1990). Naghd va Tashih-e Motun (Criticism and Correction of Texts). Mashhad: Astan Quds Razavi Research Foundation. [In Persian]

Safa, Zabihollah. (1988). *Tarikh-e Adabiyat dar Iran (History of Literature in Iran)* (Vol. 5, Part 2). 2nd ed., Tehran: Ferdows Publications. [In Persian]

Safavi, Sam Mirza. (1935). *Tazkereh-ye Tohfeh-ye Sami (The Anthology of Sami's Gift)*. Edited and Compared by Dastgerdi, Vahid, Tehran: Armaghan Printing House. [In Persian]

Sedaghat, Masoumeh. (2007[1386]). "The Prophets of Determination in the Paintings of Qisas al-Anbiya by Abu Ishaq Neishabouri." *Motale'at-e Honar-e Eslami (Studies in Islamic Art)*, No. 7, pp. 23-46. [In Persian]

تطبیق شاخصه‌های محتوایی نسخه خطی خزائن ملکوت عبدی بیگ شیرازی با نسخه مصور قصص الانبیا دوره صفوی

لیلا عابدی^۱، مرتضی جعفری^۲، فرح نیازکار^۳

^۱ دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران. Labedi۲۶۹@gmail.com

^۲ (نویسنده مسئول) استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران. Morteza.jafari۵۵@gmail.com

^۳ استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران. Fniaz۲۰۰@yahoo.com

چکیده

آثار به جا مانده از فرهنگ و ادب هر سرزمین، نشان‌دهنده گستره اطلاعات و فرهنگ پیشینیان به لحاظ ساختار فکر و اندیشه آنان و نگرش‌های بنیادی آفرینندگان آنها است که آن را به نسل جدید منتقل می‌نماید. از جمله میراث دوره صفوی، خزائن ملکوت، اثر زین‌العابدین علی متخلص به «نویدی» و «عبدی» است؛ که نسخه خطی است و تاکنون تصحیح و منتشر نشده است. این مقاله با هدف ساختارشناسی نسخه خطی خزائن ملکوت، با تأکید بر تحلیل شاخصه‌های محتوایی آن و تطبیق آن با نسخه مصور قصص الانبیا دوره صفوی نوشته شده است. پژوهش حاضر بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و به روش توصیفی - تحلیلی است. در مثنوی خزائن ملکوت شاعر هریک از بخش‌های هفتگانه را خزانه نامیده است؛ محتوای خزانه‌ها در شناخت خداوند و نعت پیامبر (ص)، مدح امامان شیعه و فضایل و مناقب آنها، بایدها و نبایدهای مملکت داری، خیرخواهی عوام و خواص، در حقیقت عشق و محبت و شرح حال و بیان شکست‌های خود و یاران است که شاعر با به‌کارگیری عبارات و الفاظ بدیع و استشهاد به آیات و احادیث و روایات در بالغ بر ۷۵۸۰ بیت، اثری درخور توجه آفریده است. مثنوی خزائن ملکوت به چند دلیل حائز اهمیت است: اهمیت ابعاد اعتقادی و باورهای مذهبی عبدی که وی قرب الهی را در گرو شناخت خداوند و اقرار به نبوت پیامبر (ص) و دوستی خاندان ایشان می‌شمارد. در ابعاد اجتماعی، شاعر فضایل اخلاقی و آداب سلوک را باعث رشد انسان می‌داند و به جایگاه زنان اهمیت می‌دهد. در ابعاد سیاسی وی، مملکت‌داری و دینداری را توأمان می‌داند. در بین حکایات به ذکر وقایع تاریخی آن دوران می‌پردازد. از طرفی تسلط شاعر بر ادبیات فارسی و عربی و آشنایی وی با قرآن و حدیث و بیان فضایل و روایات فراوان نشان از دانش وسیع شاعر در زمینه‌های گوناگون دارد. در نسخه مصور قصص الانبیا نیز به موازات مضامین قرآنی به تصویرگری هم پرداخته شده است.

اهداف پژوهش:

۱. شناخت خزائن ملکوت و بررسی و تحلیل ابعاد فکری زبانی و ادبی آن.
۲. تصحیح و تحلیل نسخه خطی و تبدیل آن به نسخه چاپی و تطبیق آن با نسخه مصور قصص الانبیا.

سؤالات پژوهش:

۱. ساختارها و ویژگی‌های نسخه خطی خزائن ملکوت به چه صورت هست؟
۲. شاخصه‌های محتوایی نسخه خطی خزائن ملکوت چیست؟

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری/ پایان‌نامه "لیلا عابدی" با عنوان ساختارشناسی نسخه خطی خزائن ملکوت عبدی بیگ نویدی شیرازی با تأکید بر تحلیل شاخصه‌های محتوایی "باست که به راهنمایی دکتر "مرتضی جعفری" و مشاوره دکتر "فرح نیازکار" در سال ۱۴۰۲ در دانشگاه "دانشگاه آزاد" واحد "شیراز" ارائه شده است.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۶

دوره ۲۱

صفحه ۳۶۷ الی ۳۸۹

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۲۵

تاریخ داوری: ۱۴۰۲/۰۴/۰۶

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

کلمات کلیدی

نسخه خطی،
خزائن ملکوت،
عبدی،
نویدی،
شاخصه‌های محتوایی.

ارجاع به این مقاله

عابدی، لیلا، جعفری، مرتضی و نیازکار، فرح. (۱۴۰۳). تطبیق شاخصه‌های محتوایی نسخه خطی خزائن ملکوت عبدی بیگ شیرازی با نسخه مصور قصص الانبیا دوره صفوی. *مطالعات هنر اسلامی*, ۲۱(۵۶), ۳۶۷-۳۸۹.

[dori.net/dor/20.1001.1.*
***** ***/](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.411946.2270)

[dx.doi.org/10.22034/IAS
.2023.411946.2270](https://dx.doi.org/10.22034/IAS.2023.411946.2270)

مقدمه

در ادبیات هر ملت حفظ، تصحیح و بررسی نسخه‌های خطی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ به‌رغم توجه علاقمندان و تلاش گسترده پژوهشگران برای تصحیح و چاپ نسخه‌های خطی، باز هم نویسندگانی هستند که در گمنامی باقی مانده‌اند؛ از جمله این نویسندگان می‌توان «خواجه زین‌العابدین علی» متخلص به «نویدی» و «عبدی» را نام برد. با توجه به اقبال عمومی مخاطبان در موضوعات عمومی و مورد نیاز همگان، بعضی از نسخه‌های خطی چند تصحیح متعدد یافته‌اند و بعضی علی‌رغم ارزش‌های قابل توجه ادبی و هنری، تصحیح نشده و انتشار نیافته‌اند. مثنوی خزائن ملکوت عبدی که به سبعة عبدی نیز معروف است؛ از دسته همین آثار است که به‌صورت نسخه خطی است و تصحیح و چاپ نشده است. این تحقیق علاوه بر ساختارشناسی نسخه خطی که شامل: معرفی شاعر و نسخه‌های خطی خزائن ملکوت، مقایسه نسخه‌ها و ویژگی‌های ظاهری و رسم‌الخط و تاریخ سرودن خزانه‌ها است؛ این اثر از نظر شاخصه‌های فکری و محتوایی، مورد تحلیل و بررسی قرار خواهد گرفت.

تعداد زیادی از آثار عبدی بیگ را ابوالفضل هاشم اوغلی، استاد آکادمی علوم آذربایجان، در مسکو تصحیح کرده و به چاپ رسانده است که از جمله آن‌ها می‌توان به این آثار اشاره کرد: تکملة الاخبار، دوحه الازهار، مظهر الاسرار، جوهر فرد، آیین اسکندری، لیلی و مجنون، هفت اختر، جنه‌الاثمار، زینة الاوراق، صحیفه‌الاخلاص، روضة الصفات، جنات عدن. در کشور ما نیز کتاب «تکملة الاخبار» که موضوع آن تاریخ و به نثر فارسی است؛ را عبدالحسین نوایی تصحیح کرده است. منظومه «سلامان و ابسال» عبدی بیگ را نیز فاطمه مدرسی و وحید رضایی حمزه کندی تصحیح نموده‌اند. همچنین خمسة دوم یا مثنوی «جنات عدن» وی را احسان اشراقی و مهرزاد پرهیزگاری، تصحیح و چاپ کرده‌اند. کتاب «صریح‌الملک» هم در شرح املاک و بناهای بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی است، که محمود محمد هدایتی، آن را تصحیح نموده است. ناگفته نماند که علی شهبسواری پژوهشی درباره معرفی چهار منظومه از مثنوی خزائن ملکوت دارد؛ البته نگاهی گذرا و کلی فقط به چهار منظومه داشته است؛ لذا ضروری می‌نمود که پژوهش مستقل و کاملی درباره ساختار و محتوای هر هفت منظومه و به‌عبارتی، کل این اثر ارزشمند انجام شود که در آن خزائن ملکوت به‌صورت مبسوط مورد توجه قرار بگیرد؛ فارغ از ویژگی‌های واژه‌ها و الفاظ، که در مجال کوتاه مقاله نمی‌توان به همه ابعاد به خوبی پرداخت. با تطبیق نسخه‌ها، این مثنوی به‌طور کامل مورد تحلیل قرار گرفته و ساختار تک‌تک نسخه‌ها بررسی شده و شکل ظاهری، رسم‌الخط، وجوه تمایز و تشابه نسخه‌ها، محتوای خزانه‌ها و مختصات فکری شاعر مورد توجه بوده است تا مجال تحلیل و بررسی بیشتر برای پرداختن به اهمیت این مثنوی به لحاظ ساختار و محتوا حاصل آید؛ و مخاطبی که به اصل نسخه‌ها دسترسی ندارد بتواند تمام ویژگی‌های ساختاری و محتوایی اثر را یک‌جا تجسم نماید و فکر حاکم بر منظومه و اهمیت ابعاد مختلف آن را به لحاظ مختصات فکری شاعر درک نماید. قصص الانبیا نیز از نسخ مصور دوره صفوی است که در آن به مضامین قرآنی و داستان‌های پیامبران اشاره شده است لذا در این پژوهش به تطبیق این دو اثر نیز پرداخته می‌شود.

این پژوهش به لحاظ هدف، پژوهشی بنیادی است و در جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل آن‌ها از روش اسنادی یا کتابخانه‌ای و از راه فیش‌برداری از متن نسخه خطی استفاده شده است. روش، این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است که با تجزیه و تحلیل محتوایی و فکری اثر انجام شده است.

۱. معرفی عبدی بیگ

زین‌العابدین علی عبدی بیگ معروف به نویدی شیرازی دارای میراث ادبی و تاریخی ارزشمندی است. او در نهم ماه رجب ۹۲۱ هجری قمری (۱۹ اوت ۱۵۱۵ میلادی) در شهر تبریز دیده به جهان گشود (رحیموف، ۱۹۸۶: مقدمه مظهرالأسرار). «مولدش را سام میرزا و امین رازی و تقی‌الدین کاشی و آذر، شیراز و او را از بزرگ‌زادگان آن شهر دانسته‌اند؛ اما مولوی محمد مظفر حسین صبا در «روز روشن» نوشته است که او اصفهانی بود و بوجه کثرت اقامتش در شیراز بعضی او را شیرازی دانسته‌اند و گاه هم او را به نیشابور نسبت داده یعنی با مولانا عبدی نیشابوری از خوشنویسان مشهور پایان عهد تیموری و آغاز دوره صفوی اشتباه کرده‌اند» (صفا، ۱۳۶۷: ۲/۵-۷۴۶). «سعدی ثانی»، عنوان بزرگی است که عبدی بیگ نویدی شیرازی برای خود برگزیده است و صاحبان تذکره در شرح حالش نوشته‌اند که: «خواجه زین‌العابدین علی بن عبدالمؤمن شیرازی» از شاعران و مستوفیان سده دهم هجری است، سام میرزا که نزدیک‌ترین تذکره را به حیات شاعر نوشته است، می‌گوید: «عبدی بیگ از بزرگ زاده‌های شیراز است و در امانت و دیانت و درست قلمی در این قلمرو بی‌شریک و انباز است و مدتی است که در دفترخانه شریفه سرافراز است» (صفوی، ۱۳۱۴: ۵۹).

جد مادری عبدی در مقبره شیخ صفی سمت وزیر (ناظر) داشته و عبدی وزیر پسر ارشد شاه طهماسب بود و از محضر دانشمند برجسته، شیخ علی ابن عبدالعالی، کسب تحصیل می‌کرد. با وفات پدر عبدی ناگزیر به ترک تحصیل شد و در دیوان خانه همایونی به شغل سیاق‌داری پرداخت. فعالیت ادبی وی از همین‌جا شروع شد و تا ۵۰ سال ادامه داشت. اولین خمسه‌اش را با تخلص «نویدی» و آثار دیگرش را با تخلص «عبدی» سرود و در سال ۹۴۱ به گرجستان سفر نمود و در بازگشت از سفر در سال ۹۷۴ زندگی‌اش را از قزوین به اردبیل آورد و تا سال ۹۸۱ یعنی در سن ۶۰ سالگی مجدداً به قزوین بازگشت و در همان‌جا در سال ۹۸۸ هجری قمری از دنیا رفت.

«تعداد ابیات مثنوی‌های موجود از عبدی بیگ جمعاً بالغ بر ۵۴۹۴۷ بیت می‌گردد. اغلب این دست‌نویس‌ها به خط خود شاعر است و قسمت عمده دست‌نویس‌هایی که توسط خطاطان تهیه شده در حیات خود شاعر و یا اندک زمانی پس از درگذشتش از روی نسخه اصلی خود شاعر استنساخ گردیده است» (رحیموف، ۱۹۸۶: مقدمه مظهرالأسرار).

آثار عبدی که در کلیات نویدی آمده، دو خمسه و هفت خزانه به این شرح است: (خمسه اول)؛ مظهر اسرار، جام جمشیدی، مجنون و لیلی، هفت اختر، آیین اسکندری (خمسه دوم موسوم به جنات عدن)؛ روضه‌الصفات، دوحه الأزهار، جنت‌الاثمار، زینت‌الاوراق و صحیفه‌الإخلاص. و هفت خزانه موسوم به «خزائن ملکوت» است. البته از جمله آثار

دیگر عبدی یک خمسه که شامل: جوهر فرد، دفتر درد، فردوس العارفین، انوار تجلی و خزائن الملوک و کتاب تاریخی تکملاً الأخبار که به دوره شاعر اختصاص دارد. و صریح‌الملک در شرح بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی است.

۲. نسخه‌های خطی موجود از خزائن ملکوت

دو نسخه خطی از خزائن ملکوت موجود است که هر دو نسخه آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود. یکی به شماره ۲۴۲۵ به نام کلیات نویدی و نسخه دیگر آن نسخه ۳۶۲ امام جمعه است. یک نسخه دیگر در آرشیو فرهنگستان علوم آذربایجان شوروی سابق به شماره عمومی ۳۸۱۹ ثبت شده بود که با تحولات سیاسی به وجود آمده در این منطقه، در دسترس محققان و پژوهشگران قرار نمی‌گیرد. در این تحقیق از دو نسخه ۲۴۲۵ و ۳۶۲ امام جمعه استفاده شده است.

۲.۱. نسخه ۳۶۲ امام جمعه

نسخه ۳۶۲ امام جمعه دارای جلدی چرمی به رنگ قهوه‌ای است. در هر صفحه آن ۲۷ بیت نوشته شده است که ۱۹ بیت از آن‌ها در متن صفحه و ۸ بیت هم در حاشیه همان صفحه جا داده شده‌اند، صفحات آن شماره ندارد. عناوین هر بخش از کتاب با مرکب شنگرف (سرخ) نوشته شده و در آخر بعضی از اشعار نقش‌هایی از انسان یا حیوان یا پرندگان منقوش است. در موارد بسیاری، صفحات آن به هم ریخته و آشفته است در تعدادی از صفحه‌ها، سوختگی و پارگی مشاهده می‌شود و بعضی از کلمات آن ناخوانا است که افتادگی‌هایی نیز دارد؛ آن‌طور که از متن نسخه برمی‌آید این نسخه در تاریخ سال ۹۷۷ نوشته شده است؛ که خطاط آن ناشناس است. به‌طور کلی می‌توان گفت که نسخه ۳۶۲ امام جمعه نسخه ناقصی است.

تصویر ۳ صفحه پایانی نسخه ۳۶۲

تصویر ۲ صفحه میانی نسخه ۳۶۲

تصویر ۱. صفحه اول نسخه ۳۶۲

۲.۲. نسخه ۲۴۲۵ خزائن ملکوت

«کلیات نویدی» به شماره ۲۴۲۵ که مثنوی خزائن ملکوت از صفحه ۳۱۵ آغاز گردیده و در صفحه ۴۹۸ آن پایان می‌پذیرد. اندازه صفحات آن ۲۴ در ۱۸ سانتی‌متر است. در صفحه ۴۹۸ نسخه خطی، قبل از آغاز جنات عدن تاریخ کتابت آن را سال ۹۶۹ ثبت کرده است. خطاط نسخه نامعلوم است. این نسخه شامل ۶۰۰ صفحه و اشعار هر صفحه

در چهار ردیف و بیست و سه سطر با خط ریز نوشته شده است. متن اصلی نسخه با مرکب مشکی و عناوین و برخی از آیات و احادیث با مرکب شنگرف (سرخ) نوشته شده است.

تصویر ۶. صفحه پایانی نسخه ۲۴۲۵

تصویر ۵. صفحه میانی نسخه ۲۴۲۵

تصویر ۴. صفحه اول نسخه ۲۴۲۵

۳. ساختارشناسی خزائن ملکوت

یکی از آثار چاپ نشدهٔ عبدی بیگ، خزائن ملکوت، ملقب به سبعةٔ عبدی است که در بحر خفیف و شامل هفت خزانه می‌باشد؛ که در مجموع ۲۷۰ صفحه است و عناوین آن با مرکب سرخ مشخص گردیده است. ابیات در هر صفحه به صورت دو ردیفه آمده و در هر صفحه، ۴۶ بیت در ۲۳ سطر جای دارد. مجموع ابیات این هفت خزانه ۷۵۸۰ بیت بوده و وزن همهٔ این مثنوی‌ها در بحر خفیف مخبون محذوف است.

خزانه اول: صحیفه لاریب (۳۱۴-۲۳۶) که دربارهٔ بسمله و حمد له و ۷۱۳ بیت است. این خزانه از صفحه ۳۱۵ شروع می‌شود و تا صفحه ۳۳۶ پایان می‌یابد. عبدی در ابیات زیر به معرفی این خزانه می‌پردازد:

یک مقاله صحیفهٔ لاریب که بگویند خبر ز علم غیب

همه توحید و حمد حضرت حق کز دگرها به گفتن است آحق

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۳۶)

عبدی در این خزانه ابتدا به لفظ جلاله‌الله و معنی آن و صرف و نحو این اسم پرداخته، سپس بیان شهادت لاله الا الله و معنی شهادت و پرسش از اولوالعلم و وجود خداوند که به بصر نمی‌آید را با استشهاد به آیات الهی «ولایدرکونه الأبصار» اثبات می‌کند که به حصول معرفت الهی می‌انجامد؛ عبدی سپس به مطالبی از قبیل: صفات الهی، قربت الهی، اثبات وجود واجب، ذکر منبع آفرینش، مداومت و ملازمت اذکار، تهلیل، تسبیح، تکبیر و تحمید، اشاره می‌کند.

خزانه دوم: لوح مسطور (۳۳۷-۳۶۶) که ۱۲۸۹ بیت است؛ در این خزانه نعت پیامبر گرامی اسلام «ص» آمده است و تعدادی از معجزات آن حضرت و ذکر بشارت‌هایی که پیش از وجود حضرت داده شده که پیامبری از خودشان که راه درست را به آن‌ها بنمایاند، خواهد آمد، به معراج رفتن ایشان و حکایت اصحاب فیل و ... آمده است. این خزانه از صفحه ۳۳۷ شروع می‌شود و تا صفحه ۳۶۶ پایان می‌یابد. شاعر در این بیت به آن اشاره می‌نماید:

دومین نامه لوح مسطور است که از او روح قدس مسرور است

(همان)

خزانه سوم بحر مسجور نام نهاده شده؛ بحر مسجور (۳۶۷-۴۰۴) درباره مناقب امامان و ۱۶۴۹ بیت است. در این خزانه مدح دوازده امام و تعدادی از فضایل ایشان نقل شده است. بنابه گفته خود شاعر آنچه از احادیث و مناقب را که در حافظه دارد به نظم کشیده است. باتوجه به تعداد قابل توجه این احادیث و فضایل می‌توان گفت که عبدی شاعری شیعه و دوستدار اهل بیت است که ارادت ویژه‌ای به خاندان امامت و ولایت دارد.

سومین نسخه بحر مسجور است که ز مدح ائمه پر نور است

در مدیح ائمه اطهار و آنچه دارم به یاد از اخبار

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۳۶)

این خزانه با مدح حضرت علی (ع) از صفحه ۳۶۷ آغاز می‌شود و تا صفحه ۴۰۴ پایان می‌یابد. دیگر مباحث این خزانه عبارت‌اند از: معما به اسم علی، ذکر بعضی آیات و احادیث که در شأن آن حضرت آمده، حدیث غدیر و آیاتی که ولایت حضرت را اثبات می‌نماید، ماجرای مباحله، داستان تصدق خاتم، ولادت حضرت، مناقب و معجزات ایشان، مدح امام دوم، منقبت امام سوم، مدحت امام چهارم، ثناء امام پنجم، مدح امام ششم، مدح امام هفتم، منقبت امام هشتم، حکایت دعبل خزاعی شاعر آل محمد و قصیده «مدارس آیات» این شاعر-که در رثای حضرت سیدالشهدا امام حسین (ع) و ماجرای کربلا و اسارت حضرت امام زین‌العابدین (ع) و زنان و فرزندان امام حسین (ع) است - و ترجمه هریک از ابیات آن در قالب یک یا چند بیت، مدحت امام نهم، ثنای امام دهم، مدح امام یازدهم، مدحت امام دوازدهم، خاتمه بحر مسجور که طلب ظهور امام دوازدهم شیعه است. سرایش این خزانه در تاریخ روز چهارم جمادی‌الثانی سال ۹۶۹ به اتمام رسیده است.

خزانه چهارم، منشور شاهی (۴۰۵-۴۳۲) نام دارد. در حسن سیرت شاه دین‌پرور و ترغیب بدین سیرت حمیده و ۱۱۵۷ بیت است.

چارمین مدح شاه مهر سریر نام منشور شاهیش ز ضمیر

نظم سازم در او به استحقاق عدل و انصاف و سایر اخلاق

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۳۶)

این خزانه از صفحه ۴۰۵ شروع می‌شود و تا صفحه ۴۳۲ پایان می‌یابد. مباحث این خزانه چنین است: موعظه سلاطین، حکایت جنگ جاد، در حقیقت عدالت و انصاف، قال النبی (ص): «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»، «عَدْلٌ سَاعَهُ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَبْعِينَ سَنَةً»، نگه‌داشتن جانب حق و رویگردانی از باطل، تقویت شرع اقدس، حکایت آراستن باغ

قزوین، سدّ باب ملاحی و مناہی، حکایت پناهنده شدن همایون پادشاه هند به شاه تهماسب اول صفوی و ... این خزانه در تاریخ دوازدهم جمادی الآخر سال ۹۶۹ به اتمام رسیده است.

خزانه پنجم، مروج الأسواق (۴۳۳-۴۶۴) در خیرخواهی خواص و عوام ۱۳۴۵ بیت است. این خزانه از صفحه ۴۳۳ شروع می شود و تا صفحه ۴۶۴ پایان می یابد. محورهای بحث در این خزانه چنین است: موجودات عالم ملکوت، مجملی از علم اخلاق، شرح حال نسوان، حکایت منقول از حضرت رسالت و مضمون این حدیث که «هَنَّ نَاقِصَاتُ الْعُقُلِ وَالْدِّینِ»، حکایاتی از زنان و در آخر نصیحت فرزند جلال الدین سلطان محمد و ... این خزانه بنا به قول شاعر در روز پنج شنبه نیمه ماه جمادی الآخر سال ۹۶۹ خاتمه یافته است.

خزانه ششم: مهیج الأسواق (۴۶۵-۴۸۸) در حقیقت عشق و محبت و ۹۹۶ بیت است. این خزانه از صفحه ۴۶۵ شروع می شود و تا صفحه ۴۸۸ پایان می یابد. مضامین این خزانه چنین است: تقسیم عشق به ذاتی و اسمایی و صفاتی و حکایاتی در این مضمون، حقیقت عشق مجازی، در حقیقت حسن و کیفیت عشق، منع از شغل و عمل دنیا، در باب سخن و ارباب سخن، قطع اطناپ و ... سرایش این خزانه در تاریخ روز یک شنبه هجدهم جمادی الآخر سال نهصد و شصت و نه به اتمام رسیده است.

خزانه هفتم: نهایت الإعجاز (۴۸۹-۴۹۸) و ۴۳۱ بیت است. این خزانه از صفحه ۴۸۹ شروع می شود و تا صفحه ۵۸۵ پایان می یابد. در این خزانه چهار حکایت و دو عنوان به این ترتیب آمده است: شرح حال و رشح بال و بیان شکستگی های خود و یاران گذشته.

عبدی بیگ در ابیات زیر به آن ها اشاره می نماید:

ششمینش مهیج الاشواق	پنجمینش	مروج الاسواق
اندر آن حکمت و نصیحت عام	واندر این شرح حال عشق تمام	
هفتمینش نهایت الاعجاز	که بگویم ز حال خاتمه راز	
طرح هر هفت چو قرار گرفت	ماند از این هفت هفت چرخ شگفت	
لاجرم از صحیفه لاهوت	لقبش شد خزاین ملکوت	

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۳۶)

با سرایش این خزانه، هفت خزانه خزائن ملکوت به اتمام می رسد که در تاریخ بیستم جمادی الآخر سال ۹۶۹ ثبت شده است.

۴. رسم‌الخط در خزائن ملکوت

باتوجه به متن مکتوب نسخه ۲۴۲۵ خزائن ملکوت درمی‌یابیم که این نسخه با دو دستخط متفاوت نوشته شده است و هر دو نفر از یک رسم‌الخط پیروی نموده‌اند؛ نسخه ۳۶۲ امام جمعه با یک دستخط نوشته شده؛ لازم به ذکر است که دو نسخه موجود با خط نستعلیق خوش نوشته شده‌اند. نکات قابل توجه رسم‌الخط این نسخه‌ها، به این شرح است: استعمال همزه به جای «ای»، سرهم‌نویسی واژه‌ها، کاربرد «ب» چسبیده به اسم، استفاده از «ی» یا الف مقصوره به جای الف در پایان واژه‌ها، استفاده از مد عربی بر روی الف و لام، در بسیاری موارد فعل «است» به کلمه قبل متصل شده، گاهی برای منفی کردن جمله به جای آوردن «ن» بر سر افعال از «نه، م، نی» استفاده شده است، در بعضی موارد «آ» به صورت «ا» می‌آید، کاربرد «بدو» به جای «به او». برای نمونه مواردی ذکر می‌شود:

استعمال همزه به جای «ای»

حلقه کاندرا آن مراکب خویش می بستندی انبیا زین پیش

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۵۷)

که واژه حلقه‌ای به جای «ای» با همزه نوشته شده است.

سرهم‌نویسی کلمات

از برای چکار آمده است وینچنین چون به بار آمدست

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۱۸)

کاربرد «ب» چسبیده به اسم و فعل

تا چو بشناسدش بحسب مراد بر مرادش زید برون ز عناد

(همان)

کاربرد «ی» یا الف مقصوره به جای الف در پایان واژه‌ها

قدرت و علم و غیره همه جا زوست در کار مینا و کفی

(همان)

گاهی برای منفی کردن جمله به جای آوردن «ن» بر سر افعال از «نه، م، نی» استفاده کرده است:

نه برآرند از حکایت دم نه بهمشان نظر بیفتد هم

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۶۰)

نی هوا را گره به پیشانی فی زمین را سر گران جانی

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۶۷)

گفت این حال را نهان سازید به کس این راز را مپردازید

(نسخه ۲۴۲۵: ۴۰۳)

۵. تفاوت رسم الخط در دو نسخه ۲۴۲۵ و ۳۶۲ خزائن ملکوت

رسم الخط نسخه‌های یاد شده دارای تفاوت‌هایی است که در زیر نمونه‌هایی از آن بیان می‌شود:

از روایت اینچنین منقول کاندران شب بخوابگاه رسول

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۵۵)

واژه «کاندران» در نسخه ۳۶۲ به شکل «کندران» نوشته شده است:

از روایت اینچنین منقول کندران شب بخوابگاه رسول

(نسخه ۳۶۲)

۶. تفاوت ضبط حروف و کلمات در نسخه‌ها**ضبط «د» به جای «ر»**

چون بصر تیز رو چو اشک روان چون نفس گرم رو چو روح روان

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۵۵)

چون بصر تیز رو چو اشک دوان چون نفس گرم رو چو روح روان

(نسخه ۳۶۲)

ضبط «ز» به جای «چو»

نرم روتر زا بر بر کهسار گرم روتر زشعله بر سر خار

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۵۵)

نرم روتر چو ابر بر کهسار گرم روتر زشعله بر سر خار

(نسخه ۳۶۲)

ضبط «را» به جای «در»

سبک از بحر برگزیده چو باد نعلش افکنده کوه در بنیاد

(نسخه: ۲۴۲۵: ۳۵۵)

سبک از بحر برگزیده چو باد نعلش افکنده کوه را بنیاد

(نسخه ۳۶۲)

حذف الف از ابتدای واژه

در نسخه ۲۴۲۵ «بوطالب» و در نسخه ۳۶۲ «ابوطالب» نوشته شده است:

شد بدست علی بو طالب فتح و گشتند بر عدو غالب

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۵۴)

شد بدست علی ابو طالب فتح و گشتند بر عدو غالب

(نسخه ۳۶۲)

ضبط «سنگ» به جای «سیل» و جدا نویسی و سرهم نویسی «ب»

دشت پیما چو سیل کوه شکاف به یک ایما رسیده بر اطراف

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۵۵)

دشت پیما چو سنگ کوه شکاف بیک ایما رسیده بر اطراف

(نسخه ۳۶۲)

حذف الف و لام در نسخه

منطق طیر کرد اعلام کرد ملکی عظیم انعام

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۵۸)

منطق الطیر کرد اعلام کرد ملکی عظیم انعام

(نسخه ۳۶۲)

استفاده از ی به جای همزه

از عطاهاش با دل آگه کردم ابرای ابرص و اکمه

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۵۸)

از عطاهاش با دل آگه کردم ابراء ابرص و اکمه

(نسخه ۳۶۲)

جابه‌جایی مصراع‌ها

ساخت اسرار خود مرا معلوم کرد آهن به دست من چو موم

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۵۷)

کرد آهن به دست من چو موم ساخت اسرار خود مرا معلوم

(نسخه ۳۶۲)

غلط‌آملائی در نسخه ۲۴۲۵

این چو ذوالنون شنید از آن دروس زد یکی نعره و برفت ز حوش

(نسخه ۲۴۲۵: ۴۷۰)

واژه «هوش» به شکل «حوش» نوشته شده است.

۷. مختصات فکری عبدی‌بیگ در خزائن ملکوت

در آثار عبدی، خزائن ملکوت دارای ارزش و اهمیت بسیاری است؛ که می‌توان آن را از ابعاد و جنبه‌های گوناگون مورد بحث و بررسی قرار داد. در این جایگاه به اهمیت ابعاد اعتقادی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی عبدی در خزائن ملکوت می‌پردازیم:

۷.۱. اهمیت ابعاد اعتقادی

به‌طور کلی، آنچه در ابعاد اعتقادی عبدی نمود یافته، عبارت است از: حصول معرفت الهی، نبوت پیامبر (ص)، شکرگزاری خداوند، صفات پیامبر (ص)، فضایل و مناقب ائمه معصومین (ع)، نکوهش سحر و کهنات، حقیقت عشق و محبت، قربت الهی، صفات الهی، مبدأ آفرینش و تقویت شرع اقدس. در بیان اهمیت ابعاد اعتقادی از موارد فوق‌الذکر شواهدی برای نمونه بیان می‌شود:

۷.۲. حصول معرفت الهی

عبدی در خزائن ملکوت و جود خدا که به بصر نمی‌آید را با استشهاد به آیات الهی «وَلَا يُدْرِكُونَهُ الْأَبْصَارُ» بیان می‌نماید و حصول معرفت الهی را مهم می‌داند. وی روایتی از حضرت علی (ع)، نقل می‌کند که از حضرت سؤال شد: «آیا پروردگارت را دیده‌ای؟» فرمودند: «خدایی را که ندیده‌ام عبادت نمی‌کنم.» عرض شد: «با کدام چشم او را دیده‌ای؟» فرمودند: «مَرَأَتْهُ الْعَيُونُ بِمُشَاهَدَةِ الْعَيَانِ وَ لَكِنْ رَأَتْهُ الْقُلُوبُ بِحَقَائِقِ الْعِرْفَانِ»:

گفت بیناترین اهل نظر در جوابش به لعل جان پرور
ما رآته عیوننا بعیان بل رآته القلوب بالعرفان

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۱۸)

۷.۳. نبوت پیامبر (ص)

عبدی به نبوت پیامبر (ص) در حدیثی از ایشان پرداخته که: «كُنْتُ نَبِيًّا وَ آدَمَ بَيْنَ الْمَاءِ وَ الطِّينِ» و به حکایت ابلیس با گروهی از ملائکه عالم تقدیس در زمانی که آدم هنوز صلصال بود و به سروقتش گذر کردند، استشهاد می‌کند؛ و آیه «يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ» که قول خدای تعالی برای هدایت انسان‌هاست را بیان کرده است.

گشت از انفاس آن خلاصه جود جمله ارواح طاهره موجود

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۲۴)

بود مابین ماء و طین آدم که نهاد اندر این دیار قدم

(همان)

۷.۴. شکرگزاری خداوند

عبدی مداومت و ملازمت اذکار، تهلیل، تسبیح، تکبیر و تحمید را لازم می‌داند و اذعان می‌دارد که انسان می‌بایست شکر خداوند را به جای آورد و آن را در حکایتی از حضرت داوود (ع) بیان کرده که ایشان به حضرت ذوالجلال عرض می‌کند: «خداوند! چگونه تو را شکر گویم؟» خداوند می‌فرماید: «هرگاه بدانی هر آنچه داری، از من داری؛ مرا شکر گفته‌ای.»

وحی آمد بر او ز ربّ ودود که شناسا شدی چو ای داوود
کز نعم آنچه با توست از ماست شکر بی گفت در محلّ اداست

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۳۰)

۷.۵. صفات پیامبر (ص)

عبدی از صفات ظاهری پیامبر (ص) سخن می‌گوید و در صفات اخلاقی و آداب پیامبر نیز به آیه «وَأَنْتَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» استشهد می‌کند و به ذکر مجملی از شرح حالات آن مجمع کمالات و حکایت شب معراج و معجزات حضرت اشاره می‌کند که شفای بیماری که برص داشت و شفای دختر نابینا از جمله آن معجزات است.

تو چنین عاجزی از این گفتار من در اخلاق سید مختار

که به نون والقلم به خلق عظیم ذکر آن می‌کند خدای کریم

(نسخه ۲۴۲۵: ۳۴۰)

۷.۶. فضایل و مناقب ائمه معصومین (ع)

عبدی پیامبر (ص) و خاندان ایشان را شایسته احترام و تجلیل می‌داند و به مدح ایشان اهتمام می‌ورزد و مناقب ائمه معصومین (ع) را برمی‌شمارد. از جمله این فضایل و مناقب حکایت زنی «حبابه» نام است که از حضرت علی (ع) دلیل امامت می‌خواهد و ایشان به سنگریزه‌ای اشاره کرد و گفت: «آن را بیاور و به من بده.» سنگ در دست حضرت مانند موم نرم می‌شود و ایشان مهر خود را بر آن زدند و فرمودند: «هر کس بتواند این نشانه را داشته باشد امام است.» حبابه از امام حسن (ع) و امام حسین (ع) و امام سجاد (ع) هم، چنین طلبی می‌کند و ایشان هم این کار را انجام می‌دهند؛ افزون بر آن، امام زین‌العابدین (ع) حبابه را که صد و سیزده ساله شده بود، جوان کرد. حبابه نیز از همگی امامان نشان امامت خواست و آن‌ها نیز انجام دادند و تا زمان امام رضا (ع) که حبابه از دنیا رفت و پسرش بعد از او از امام زمان خودش درخواست نشان امامت می‌کرد.

۷.۷. نکوهش سحر و کهنانت

عبدی نسبت‌دادن سحر و کهنانت را به خاندان نبوت نکوهش می‌کند. او در روایتی از امام صادق (ع) چنین روایت می‌کند که امام صادق (ع) در راه مکه بودند؛ برای استراحت به زیر خرمابنی خشک نشستند. حضرت دعا فرمودند و سپس به نخل فرمودند: «امروز از آنچه خدا در تو ودیعه نهاد، خلق را اطعام کن!» خرمابن در لحظه سبز و تر شد و رطبی شیرین و بی‌نظیر در آن پیدا شد. مانند بنده‌ای مطیع خم شد و رطب‌ها را تقدیم امام کرد. فرد کم‌خردی حاضر بود. گفت: «امام سحر نموده‌اند.» امام پاسخ دادند: «ما وارثان رسولیم و هرآنچه انجام می‌دهیم به امر خدای متعال است و نه سحر است و نه کهنانت که سحر و کهنانت از ما دور است.» گفت: «اگر راست می‌گویی من را به سگی تبدیل کن!» امام صادق (ع) دعا فرمودند و آن شخص به سگی تبدیل شد و رو به خانه خویش نهاد. اهل و اولاد او با چوب و سنگ او را زدند و به منزل راه ندادند؛ رو سوی امام آورد و با التماس و زاری و پشیمان از کرده خویش، از امام خواست به حالت اولیه برگردد. امام به او ترحم فرمودند و او را به حالت اولیه خویش برگرداندند. سپس امام فرمودند: «حالا به دعای امامت ایمان آوردی؟» گفت: «آری هزار هزار بار»

به دعا هر چه مدعا داریم می‌دهد قادری که ما داریم
نه بود سحر و نی کهانت ما به کهانت مکن اهانت ما
(نسخه ۲۴۲۵: ۳۸۸)

۷.۸. حقیقت عشق و محبت

عبدی حقیقت عشق و محبت را در عشق به خدا می‌داند و عشق را به سه دسته تقسیم می‌کند که ذاتی، اسمایی و صفاتی است:

عشق شد بر سه قسم از تمییز ذاتی آسمایی و صفاتی نیز
(نسخه ۲۴۲۵: ۴۶۶)

۷.۹. قربت الهی

عبدی در معنی قربت الهی سخن می‌گوید. وی به عجز و قصور از درک حقیقت خداوند معترف است و آن را با حدیثی از حضرت علی (ع) بیان می‌کند که «من عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»

نفسی غافل از خدای مباحش نقش غیر وی از درون بتراش
(نسخه ۲۴۲۵: ۳۲۰)

۷.۱۰. صفات الهی

عبدی صفات الهی را از ذات الهی منفک نمی‌داند و عقیده دارد هر جا صفات یافت شود ذات هم یافت می‌شود و صفات الهی را به دو قسمت سلبی و ثبوتی تقسیم می‌کند.

وی در اثبات وجود واجب؛ به حکایت حضرت ابراهیم (ع) می‌پردازد؛ که مادرش از ترس نمرود او را در غار بزرگ کرد و به پانزده سالگی رسید. بیرون آمدن حضرت از غار را در شبی تاریک به تصویر می‌کشد که ستاره زهره را دید و فرمود: «هذا ربی» چون افول کرد «قالَ لَا أَحِبُّ الْأَفْلِقِينَ» و سپس ماه و خورشید را و در نهایت با افول آن‌ها فرمود:

گفت و جهت و جهی از سر درد رو به پروردگار خود آورد
فطرت انگیز آسمان و زمین که پدیدست از او آسمان و زمین
(نسخه ۲۴۲۵: ۳۱۹)

۷.۱۱. تقویت شرع اقدس

یکی دیگر از ابعاد اعتقادی دیدگاه عبدی تقویت شرع اقدس است که از آن جمله می‌توان به سدّ باب ملامی و مناہی اشاره کرد؛ که شاه‌طهماسب شراب‌خواری را منع کرد و عامل احتساب او که «شیخ حسین» نام داشت؛ یکی از اولاد شاه را مست می‌بیند. او را از زین اسب به زیر می‌کشد و حد می‌زند.

عامل احتساب شیخ حسین	که از او داشت شرع زیور و زین
روزی اندر میانه بازار	بود در احتساب خود در کار
دید ز اولاد شاه شرع پرست	در گذر شاهزاده‌ای را مست
در زمانش ز زین کشید به زیر	تن او را برهنه کرد دلیر
کرد اجرای حدّ شرع شریف	زد بر او تازیانه‌های عنیف

(نسخه ۲۴۲۵: ۴۱۲)

حد زدن محتسب به شاهزاده، حاکی از وجود عدل و انصاف در جامعه و برابر بودن شاه و گدا در اجرای مجازات اسلامی و قوانین شرع مقدس است.

۸. اهمیت ابعاد اجتماعی

در دیدگاه اجتماعی عبدی ابعاد گوناگونی وجود دارد که از جمله آنان دیدگاه وی به فضایل اخلاق، نقش زنان، آداب سلوک و عشق مجازی را می‌توان نام برد. که از این موارد چند نمونه بیان می‌شود:

۸.۱. فضایل اخلاق

عبدی فضایل اخلاق را در دو بیت به نیکویی آورده است:

دیگر اخلاق مثل علم و کرم	صبر و صدق و صفا و لوّ همم
با عبادت توکل و تسلیم	شفقت با تواضع و تکریم

(نسخه ۲۴۲۵: ۴۳۴)

عبدی از ارکان اربعه اخلاق که عزلت، صمت، جوع و سهر است نام می‌برد و این ارکان را در سالکان و عارفان تمایز می‌بیند.

۸.۲. دیدگاه عبدی به زنان

می‌توان دیدگاه عبدی به زنان در خزائن ملکوت را به این صورت تشریح کرد: زن بایستی نیکوخوی، سازگار، انیس و نیکو روی باشد. از دیگر ویژگی‌های زنان که عبدی در حکایتی روایت می‌کند که؛ زنی از ولایت باورد به دختر خویش سفارش می‌کند که زن باید زیاده‌جو و تندخو نباشد و قناعت پیشه کند و سازگار باشد و کدبانو باشد و امین و حافظ مال همسرش باشد و قناعت ورزد:

عورتی از ولایت باورد دختر خویش را وصیت کرد
مرد اگر یک درم پس اندازد زن به کدبانویش صد سازد
برکت در سرا ز کدبانوست رونق کدخدا ز کدبانوست
سازگاری بکن که لطف خدای شودت سوی فتح رهنمای
سدّ باب زیاده جویی کن در سرا ترک تند خویی کن

(نسخه ۲۴۲۵: ۴۴۱)

درواقع دیدگاه عبدی به زنان آنان را به دو دستهٔ عفیف و خیانت‌کار تقسیم می‌کند و در قالب حکایاتی عنوان می‌کند که با عفت، جایگاه زن می‌تواند به قدری والا رود که مستجاب‌الدّعوه و مورد عنایت خاص خداوند باشد و عاقبت بخیر شود یا خیانت‌کار باشد که مأوای او جهنم است.

۸.۳. آداب سلوک

در آداب سلوک، عبدی به شرح حال اولاد می‌پردازد و دو حکایت را مطرح می‌کند که؛ یکی حکایت بنی لیث صفار است که با وجود دنائت نسب به سبب حسن سلوک، شرف حسب یافته و سی و سه سال سلطنت کردند. حکایت دوم: خیاط‌زاده‌ای است که به سبب آداب سلوک و کسب خط و اندک وقوفی به علم سیاق رتبه اشراف یافت.

عبدی در آداب سلوک به آیات و احادیثی تمسک می‌جوید که عبارت‌اند از: «وَ إِذَا تَلَّيْت عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»، «الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»، «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ» و «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ»

در مقام سلوک منهج حق باش و بیرون میار از آن مطلق

(نسخه ۲۴۲۵: ۴۴۹)

۹. اهمیت ابعاد سیاسی

نفاذ فرمان، ظل سبحانی شاه، تربیت علما و سپردن کارهای مملکت به آن‌ها، اطبا و علم ادیان و ابدان، نقش فقها و مجتهدین و ترحم بر ضعفا از مواردی است که عبدی در بعد سیاسی به آن‌ها پرداخته است. در زیر چند نمونه از آن‌ها بیان می‌شود:

۹.۱. نفاذ فرمان

از دیدگاه عبدی نفاذ فرمان یکی دیگر از ویژگی‌های لازم برای شاه است که باعث سامان‌دادن به ملک می‌شود. وی حکایت سلطان محمود غزنوی و امیر غوریان را بیان می‌دارد؛ که شخصی نزد سلطان محمود آمد و گفت: «غوریان مال مرا دزدیده‌اند» و سلطان نامه‌ای به امیر غوریان نوشت که دزدان و راهزنان را دستگیر کند و اموال این شخص را به او برگرداند و اگر راهزن را نیافتی از مال خودت به او بده. امیر غوریان از این سخن محمود آزرده خاطر شد و با این خیال که آن شخص توان دوباره به دربار رفتن و شکایت را ندارد، او را زد و دستور داد تا نامه سلطان را بخورد و در کارش سهل‌انگاری کرد؛ شخص مال باخته نزد سلطان محمود آمد و ماجرا را بازگو کرد. محمود دستور داد نامه‌ای دیگر بنویسند و آن شخص گفت: «بر روی کاغذی کوچک‌تر بنویسید که راحت‌تر بتوانم آن را قورت دهم!» سلطان محمود از این سخن مرد برآشفته و خود به غور رفت و بنیاد غوریان را درهم ریخت. عبدی چنین می‌سراید:

آن که نبود نفاذ فرمانش نتوان خواند خان و سلطانش

شه که او را نفاذ فرمان نیست ملک او را بدان که سامان نیست

(نسخه ۲۴۲۵: ۴۱۸)

۹.۲. تربیت علما و سپردن کارهای مملکت به آن‌ها

عبدی همچنین در دیدگاه سیاسی خود به این نکته اشاره می‌کند که یکی دیگر از سیاست‌های مملکت‌داری تربیت علما و سپردن کارهای مملکت به آن‌ها است و ملک و دین را توأمان می‌داند که از هرگونه خلل در امان باشد:

ملک و دین هر دو توأمان باشد از خلل به که در امان باشد

(نسخه ۲۴۲۵: ۴۱۸)

۹.۳. اطبا و علم ادیان و ابدان

عبدی همچنین کار پزشکان و اطبا را که علم ابدان است، مهم‌تر از علم ادیان می‌داند؛ چراکه تا بدن سالم نباشد، نمی‌توان دینداری نمود:

علم ابدان ز علم ادیان بیش دانی از چیست ای حقایق کیش

تا نباشد بدن درست نخست نتوان کار دین نمود درست
به اطبا پس احتیاج افتد ور نه تن زود از رواج افتد
(نسخه ۲۴۲۵: ۴۱۹)

۹.۴. نقش فقها و مجتهدین

عبدی فقها و مجتهدین را از ارکان مهم کشورداری و سیاست برمی‌شمارد؛ که باعث قوام ملک و دوری از بدعت و نادرستی می‌شوند. وی سخنان حکما و موعظه آنان به شاهان را از لوازم مملکت‌داری می‌داند:

بی فقیهان عالم عامل کار دنیا و دین بود مشکل
(نسخه ۲۴۲۵: ۴۲۱)

۱۰. اهمیت ابعاد تاریخی

عبدی حدود سی سال از عمر خود را در دربار صفوی گذرانده است. نوشته‌های او به لحاظ تاریخی و ثبت رویدادهای این دوره درخور تأمل‌اند.

قرب سی سال شد ای شاه که منم خاکروب این درگاه
(نسخه ۲۴۲۵: ۴۲۹)

در اهمیت ثبت وقایع تاریخی می‌توان به دو حکایت استدلال کرد که یکی حکایت پناهنده‌شدن شاه هند و پناه‌دادن او از جانب شاه‌طهماسب است- که در ابعاد سیاسی-ظل سبحانی شاه به آن اشاره شد- و دیگری حکایت ذوالیزن که از انوشیروان درخواست کمک کرد ولی انوشیروان اهمیت لازم به این ماجرا نداد و زمانی به یاری او رفت که کار از کار گذشته بود. ذوالیزن می‌میرد و انوشیروان از مرگ او متأثر شده، پسرش سیف را یاری می‌نماید؛ که بر مسروق‌بن‌ابرهه، غلبه می‌کنند و سیف‌بن‌ذوالیزن حاکم یمن می‌شود. درواقع به لحاظ بعد تاریخی این دیدگاه از آن جهت ارزشمند است که عبدی در دربار شاه‌طهماسب بوده و این ماجراها را در دوره تاریخی زمان خود مشاهده نموده و نفوذ سیاسی ایران در «یمن» را در بطن حکایات به‌خوبی ثبت و ضبط کرده؛ که از این منظر آثار عبدی درخور تأمل و تحقیق است.

۱۱. قصص الانبیا دوره صفوی

قصص الانبیا، قصه‌های نقل شده از حوادث زندگی پیامبران است. هدف اصلی نقل این روایات، دعوت انسان‌ها به سوی خداوند و نگاهی عبرت‌آمیز به گذشتگاه می‌باشد. نقل این داستان‌ها به‌وسیله هنرمندان نگارگر، خوشنویس و مفسران قرآنی، در مقابل هجوم تبلیغات هنرمندان دیگر بلاد که نقاشی را جایگاهی برای تبلیغ ادیان خود قرار داده بودند، بدان

جهت بوده است تا با استفاده از مضامین مذهبی و روایات قرآنی، تفکر و بینش دینی مسلمانان را در سراسر بلاد مسلمانان گسترش و تحکیم بخشند. در ابتدا این مضامین بدون تصویر در نسخ ادبی مسلمانان مورد استفاده قرار گرفت. در دوره‌های بعد با کمک تصویرسازی و هنر تزیین کتب و نسخ خطی، این نسخه‌ها مزمّن به تصاویری جهت بهتر نمایان ساختن مفاهیم ادبی گشت (صداقت، ۱۳۸۶: ۲۳).

نسخه مصور قصص الانبیا دوره صفوی در سال ۹۸۴ق تصویرگری شده است. دارای ۲۲ نگاره است. شروع نسخه با دو مجلس نگاره در حاشیه مذهب که یکی از نگاره‌ها مربوط به معراج پیامبر است. تصویر شماره ۱ این نگاره را نشان می‌دهد.

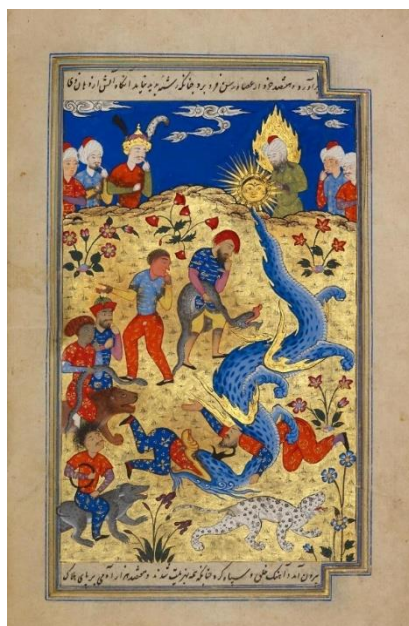
تصویر ۱. نگاره معراج پیامبر، نسخه قصص الانبیا دوره صفوی. محل نگهداری: کتابخانه دولتی برلین

در ادامه دو شمسه در صفحات کاملاً تذهیب شده که در آن عباراتی کتابت شده است. همچنین دارای دو سرلوحه دوگانه مذهب و مرصع است که دارای متن عربی می‌باشد. تصویر شماره ۲ این صفحه را نشان می‌دهد.

تصویر ۲. صفحه‌ای از نسخه مصور قصص الانبیا دوره صفوی. محل نگهداری: کتابخانه دولتی برلین

در این نسخه نگاره‌ها یک‌دست نیست و به‌نظر می‌رسد توسط دو نگارگر ترسیم شده است. هشت نگاره متعلق به یک نگارگر و چهارده نگاره متعلق به هنرمند دوم است. نگاره‌های یکی از نگارگران از ظرافت خاصی برخوردار است و از رنگ‌های شاد و زنده جهت ترسیم نگاره‌ها استفاده نموده است.

تصویر ۳. نگاره حضرت موسی، نسخه مصور قصص الانبیا دوره صفوی. محل نگهداری: کتابخانه دولتی برلین

نتیجه‌گیری

دو نسخه خطی از کلیات نویدی موجود است که نسخه شماره ۲۴۲۵ آن که در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود، نسخه کامل‌تری است. مثنوی خزائن ملکوت از صفحه ۳۱۵ آن آغاز گردیده و در صفحه ۴۹۸ پایان می‌پذیرد. متن نسخه با مرکب مشکی و عناوین و برخی از آیات و احادیث با مرکب شنگرف (سرخ) نوشته شده است.

خزائن ملکوت یک مثنوی مذهبی است که هفت بخش دارد و شاعر هریک را خزانه نامیده است؛ محتوای خزانه‌ها در شناخت خداوند و نعت پیامبر (ص)، مدح امامان شیعه و فضایل و مناقب آن‌ها، بایدها و نبایدهای مملکت‌داری، خیرخواهی عوام و خواص، در حقیقت عشق و محبت و شرح حال و بیان شکست‌های خود و یاران است که شاعر با بکارگیری عبارات و الفاظ بدیع و استشهاد به آیات و احادیث و روایات در بالغ بر ۷۵۸۰ بیت، اثری درخور توجه آفریده است. در شاخصه‌های فکری و محتوایی، اهمیت ابعاد اعتقادی عبدی از آن جهت است که وی حصول معرفت الهی و وجود خداوند که به بصر نمی‌آید را با استشهاد به آیات الهی بیان می‌نماید و آن‌را مهم می‌داند. وی صفات الهی را به دو دسته سلبی و ثبوتی تقسیم می‌کند و قربت الهی را در گرو شناخت مبدأ آفرینش و اقرار به نبوت پیامبر (ص)، بر می‌شمارد. او مداومت و ملازمت اذکار، تهلیل، تسبیح، تکبیر و تحمید را لازم می‌داند و اذعان می‌دارد که انسان می‌بایست شکر خداوند را به جای آورد؛ چراکه خداوند می‌فرماید: «هرگاه بدانی هر آنچه داری، از من داری؛ مرا شکر گفته‌ای.» عبدی از صفات ظاهری پیامبر (ص) سخن می‌گوید و به ذکر بشارتهایی که پیش از وجود مبارک حضرت و پس از آن، از وجود ایشان خبر دادند، اشاره می‌کند که پیامبری از خودشان برمی‌گزیند که راه درست را به آن‌ها بنمایاند. عبدی از صفات اخلاقی و آداب پیامبر نیز به آیه «وَأَتَىكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ» استشهاد می‌کند. وی هر کدام از خزانه‌های خزائن ملکوت را با حمد و ستایش خداوند و نعت رسول خدا (ص) آغاز می‌کند و عرض ارادت خاصی به حضرت علی (ع) می‌نماید. عبدی در شعرش برای شأن و مقام امام علی (ع) ارزش ویژه‌ای قائل است و با استفاده از انواع تلمیحات جایگاه رفیع امام را بیان می‌کند. وی حقیقت عشق و محبت را در عشق به خدا می‌داند و تقویت شرع اقدس را از جمله ابعاد اعتقادی برمی‌شمارد؛ که می‌بایست در تمام ابعاد جامعه راه یابد. ترویج و تقویت اصول مذهب شیعه از دیگر ویژگی‌های اثر عبدی است، از طرفی تسلط شاعر بر ادبیات فارسی و عربی و آشنایی وی با قرآن و حدیث و بیان فضایل و روایات فراوان نشان از دانش وسیع شاعر در زمینه‌های گوناگون دارد. در دیدگاه عبدی عشق حقیقی، عشق به ذات اقدس الهی است که به زبان نمی‌آید و عاشق واقعی از دور بودن منزل و خطرات راه نمی‌هراسد. در اهمیت ابعاد اجتماعی، عبدی فضایل اخلاق را بر می‌شمارد و رعایت آداب سلوک را باعث بالارفتن حسب و شرافت می‌داند. وی حقیقت عشق مجازی را در عشق زمینی خلاصه می‌کند. در دیدگاه عبدی به زنان، آنان را به دو دسته عفیف و خیانتکار تقسیم می‌کند و در قالب حکایاتی عنوان می‌کند که جایگاه زن می‌تواند به قدری والا رود که مستجاب‌الدعوه و مورد عنایت خاص خداوند باشد و عاقبت بخیر شود یا خیانتکار باشد که مأوای او جهنم است. عبدی در اهمیت ابعاد سیاسی و کشور داری شاه را ظل سبحانی، می‌داند که برای دست‌یافتن به این مهم می‌بایست، نفاذ فرمان داشته باشد که باعث سامان دادن به ملک می‌شود. به عقیده عبدی مملکت‌داری و دینداری

توأم‌اند. وی فقها و مجتهدین را از ارکان مهم کشورداری و سیاست برمی‌شمارد؛ که باعث قوام ملک و دوری از بدعت و نادرستی می‌شوند. وی سخنان حکما و موعظه آنان به شاهان را از لوازم مملکت داری می‌داند؛ و مردم و حاکمان را به رعایت عدل و انصاف دعوت می‌کند چون برآن است که قوام جهان به رعایت عدل و انصاف الهی است. از دیدگاه عبدی ترحم بر ضعفا از جانب شاه مستلزم حصول مرادات و وفور سعادات است. او معتقد است که شاه باید به تربیت علما و سپردن کارهای مملکت به آن‌ها اهتمام ورزد. عبدی پزشکان و اطبا را قشر مهمی از جامعه می‌شمارد و کار آن‌ها را که علم ابدان است، مهم‌تر از علم ادیان می‌داند؛ چراکه تا بدن سالم نباشد، نمی‌توان دینداری نمود. عبدی در مدت سی سال خامه سنج بودن در دربار صفوی، ده هزار بیت در مدح دولت شاه‌طهماسب صفوی می‌سراید و ضمن اطلاع از سیاست و کشورداری و نیز طرح شرایط و مسائل مربوط به ویژگی‌های شاه و وزرا، وقایع تاریخی را در بطن حوادث ثبت می‌کند؛ که در جایگاه خود شایسته تأمل و تحقیق است. براساس بررسی‌های انجام‌شده در نسخه مصور قصص الانبیا نیز به مضامین قرآنی و داستان‌های مربوط به زندگی پیامبران توجه جدی شده است.

فهرست منابع و مآخذ:

کتاب‌ها

قرآن کریم

- اصغری هاشمی، محمدجواد. (۱۳۹۵). شیوه‌نامه تصحیح متون. راهنمای تحقیق و احیای متون خطی، قم: دلیل ما. براون، ادوارد. (۱۳۶۹). تاریخ ادبیات ایران از صفویه تا عصر حاضر. ترجمه: بهرام مقدادی، تهران: مروارید.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۷). تاریخ ادبیات در ایران (جلد پنجم، بخش دوم). چاپ دوم، تهران: انتشارات فردوس.
- صفوی، سام‌میرزا. (۱۳۱۴). تذکره تحفه سامی. تصحیح و مقابله وحید دستگردی، طهران: مطبعه ارمنان.
- عبدی‌بیگ شیرازی، کلیات نویدی به شماره‌ی ۲۴۲۵، تهران: کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، (نسخه‌ی خطی)
- _____ دیوان عبدی‌بیگ (نسخه‌ی امام جمعه) به شماره‌ی ۳۶۲، تهران، کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، (نسخه‌ی خطی).
- _____ . (۱۹۸۶). مظهر الاسرار. تصحیح رحیموف، ابوالفضل هاشم اوغلی، مسکو: اداره‌ی انتشارات دانش.
- _____ . (۱۳۶۹). تکملة الاخبار. تصحیح و تعلیقات: نوایی، ابوالحسین، تهران: نشر نی.
- _____ . (۱۳۹۱). سلامان و ابسال. تصحیح و تعلیق: مدرسی، فاطمه و رضایی حمزه کندی، وحید، ارومیه، ناشر: یوتا.

- کاشانی، محتشم. (۱۳۸۹). کلیات، تصحیح مصطفی فیضی کاشانی. تهران: انتشارات سوره مهر.
- کاشی، تقی‌الدین. (۱۳۸۴). تذکره خلاصه‌الاشعار. ویراستار عبدالعلی ادیب برومند، تهران: میراث مکتوب.
- کریم‌زاده تبریزی، محمدعلی. (۱۳۷۶). احوال و آثار نقاشان قدیم ایران. تهران: انتشارات مستوفی.
- مایل هروی، نجیب. (۱۳۶۹). نقد و تصحیح متون. مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.

مقالات

- صداقت، معصومه. (۱۳۸۶). «پیامبران اولوالعزم در نگاره‌های قصص الانبیا ابواسحاق نیشابوری». مطالعات هنر اسلامی، شماره ۷، ۴۶-۲۳.